

IMMANUEL KANT

*Fundering
voor de
metafysica
van de zeden*

Inleiding, vertaling en annotaties: Thomas Mertens

Boom | Amsterdam

Oorspronkelijk verschenen onder de titel
Grundlegung zur Metaphysik der Sitten
Riga: Hartknoch 1785
© Boom Uitgevers Amsterdam
Eerste uitgave: 1997
Volledig herziene editie: 2008
Tweede oplage 2013
Derde oplage, Grote Klassieken, nieuwe uitvoering 2023
© Voorwoord/Inleiding: Thomas Mertens 2008

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: René van der Vooren
Ontwerp omslag en binnenwerk: Leo de Bruin †
Uitvoering omslag en binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2445 585 0
NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.boom.nl

Inhoud

Voorwoord bij de eerste druk	7
Voorwoord bij de vijfde, herziene en uitgebreide druk	9
Inleiding	11
I. Immanuel Kants ethiek: een algemene introductie	11
II. Immanuel Kants <i>Fundering</i> : de ontstaansgeschiedenis	32
III. Principes van vertaling	41
IV. Bibliografische verantwoording en literatuurlijst	43
V. Glossarium	48
FUNDERING VOOR DE METAFYSICA VAN DE ZEDEN	51
Voorwoord	53
Eerste hoofdstuk: overgang van de gewone zedelijke kennis van de rede naar de filosofische	61
Tweede hoofdstuk: overgang van de populaire zedelijke wijsbegeerte naar de metafysica van de zeden	77
<i>De autonomie van de wil als het bovenste principe van de zedelijkheid</i>	120
<i>De heteronomie van de wil als de bron van alle onechte principes van de zedelijkheid</i>	121
<i>Indeling van alle mogelijke principes van de zedelijkheid vanuit het vooronderstelde grondbegrip van de heteronomie</i>	122

Derde hoofdstuk: overgang van de metafysica van de zeden naar de kritiek van de zuivere praktische rede	127
<i>Het begrip van de vrijheid is de sleutel om de autonomie van de wil te verklaren</i>	127
<i>Vrijheid moet als eigenschap van de wil van alle redelijke wezens worden voorondersteld</i>	129
<i>Over het belang dat aan de ideeën van de zedelijkheid gekoppeld is</i>	130
<i>Hoe is een categorische imperatief mogelijk?</i>	137
<i>Over de uiterste grens van alle praktische filosofie</i>	140
<i>Slotopmerking</i>	149

Voorwoord bij de eerste druk

Tijdens mijn verblijf in het Noorse Rondane in de zomer van 1977 las ik voor het eerst Immanuel Kants *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Sinds die tijd heeft deze tekst, in de uitgave van de Philosophische Bibliothek van Felix Meiner, mij op bijna al mijn reizen begeleid: om erin te studeren, om er reisinformatie in op te schrijven en later om er foto's van mijn dochters in te vervoeren. Ik ben aan dit boek van Kant gehecht. Nu, bijna twintig jaar later, sluit ik mijn werkzaamheden aan een nieuwe Nederlandstalige uitgave van deze tekst af. Bij de beslissing om mij voor deze uitgave in te zetten heeft een aantal overwegingen een rol gespeeld. Al langere tijd bestond bij mij de wens om Kant eens te vertalen. En de gelegenheid daartoe deed zich voor toen er behoefte bleek te bestaan aan een nieuwe uitgave van de *Grundlegung*. Verder bood de *Grundlegung* de mogelijkheid om mij geheel op Kants ethiek te concentreren tijdens mijn studieverblijf aan het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS) te Wassenaar. Ten slotte was er de knagende argwaan dat ik ondanks alle aandacht van jaren nog steeds de tekst niet echt begreep. Die argwaan is terecht gebleken. Zonder de pretentie te hebben de *Grundlegung* nu volledig in mijn macht te hebben, heb ik Kants ethiek veel beter leren verstaan. Daarbij is de hulp van een aantal anderen van belang geweest: Achim Lukoschus (Nijmegen) heeft mijn teksten zowel helemaal aan het begin als helemaal aan het einde zorgvuldig doorgenomen; Thomas Pogge (New York) heeft mij over de e-mail met vele vragen terzijde gestaan. Veel geleerd heb ik van Georg Geismann (Firenze). Ik ben hem, Kant-kenner en 'native speaker' die het Nederlands zeer goed beheerst, bijzonder erkentelijk voor zijn buitengewoon consciëntieuze correctiewerkzaamheden bij de eerste 'definitieve' versie van de vertaling en de daarbij geleverde paginalange aantekeningen en voor de gesprekken die wij ad litteram over de tekst hadden. Zonder zijn inzet zou de vertaling er anders en mijns inziens aanmerkelijk minder goed hebben uitgezien. Bij het samenstellen van annotaties en literatuurlijst was hij niet betrokken. Ik bedank uitgever

Marja van Nieuwkerk voor de plezierige samenwerking en staf en fellow-fellows van het NIAS voor hun vriendschap en de academische sfeer waarin ik heb kunnen werken.

Thomas Mertens

Wassenaar/Nijmegen, februari 1997

Voorwoord bij de vijfde, herziene en uitgebreide druk

Na ruim tien jaar is de *Fundering* toe aan een vijfde druk. Ik ben blij dat mijn ruime tijdsinvestering van indertijd nuttig is geweest. Er zijn enkele duizenden exemplaren van deze vertaling van Kants *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* verkocht. In overleg met uitgever Wouter van Gils is besloten om van deze vijfde druk een herziene en uitgebreide te maken. De tekst van de vertaling zelf is niet grondig gewijzigd. Wel heb ik op aanwijzing van een consciëntieuze lezer, waarvoor dank, een aantal typefouten verbeterd en een aantal vereenvoudigingen binnen de vertaling aangebracht. Ook de literatuurlijst is aangepast, aangezien in de laatste jaren veel over de *Grundlegung* is gepubliceerd. Voor de assistentie daarbij ben ik dr. Jens Timmermann (St. Andrews) dankbaar. Verder is een algemene introductie in Kants ethiek toegevoegd. In verband daarmee is mijn oorspronkelijke inleiding, die in deze uitgave op de algemene introductie volgt en die vooral de ontstaansgeschiedenis van de *Grundlegung* behandelt, licht aangepast. Anders dan tien jaar geleden acht ik het toch wenselijk om de niet-geschoolde lezer van *Fundering* vooraf enig idee te geven van wat hem of haar aan grote lijnen te wachten staat. Bij het schrijven van deze introductie heb ik gebruikgemaakt van diverse teksten die ik eerder voor diverse doeleinden heb geschreven (voor het systeem van verwijzingen in deze introductie verwijs ik naar III. Principes van vertaling). Ik ben daarbij beïnvloed door diverse secundaire auteurs. Hun interpretatie is inmiddels zozeer vervlochten met die van mij dat ik lang niet altijd meer kan terughalen aan wie ik wat schatplichtig ben, maar ik heb veel baat gehad bij het werk van Allison, Beck, Höffe, Korsgaard, Paton en, recentelijk, Timmermann. Ik heb in het kader van de voorbereiding van deze nieuwe uitgave *Fundering* nog eens goed herlezen en ook *Kritik der praktischen Vernunft* (in de goed leesbare vertaling van mijn collega-Kantvertalers Veenbaas & Visser, verschenen als *Kritiek van de praktische rede*, Boom, Amsterdam 2006) opnieuw bestudeerd. Wat Kants ethiek betreft behoud ik mijn voorkeur voor *Fundering*. In al zijn beknoptheid is het een heel rijke tekst, met een veelvoud aan observaties en inzichten, ook wanneer

men er niet van overtuigd is dat Kant slaagt in zijn opzet, namelijk ‘bewijzen’ dat de categorische imperatief echt bestaat. Het belang van de tekst schuilt dan ook niet alleen in het derde hoofdstuk, maar zeker ook in de eerste twee. Ik ben ervan overtuigd dat Kants *Fundering* tot in lengte van dagen gelezen zal worden.

Thomas Mertens
Goudargues, augustus 2008

INLEIDING

I.

Immanuel Kants ethiek: een algemene introductie

I. *De mens als ethisch wezen*

Mensen zijn, zo kan men in een recente inleiding in de ethiek lezen, ‘ethische wezens’. Dat betekent vanzelfsprekend niet dat mensen van nature ‘goed’ zijn, maar wel dat zij hun eigen gedrag en met name dat van anderen bijna bij voortduring vanuit een morele optiek benaderen. Mensen houden zichzelf en elkaar voor hoe zij zich moeten gedragen, willen graag door anderen gerespecteerd worden en verlangen naar een samenleving die gebaseerd is op regels waarmee zij kunnen instemmen en die gericht is op het goede leven. Het vocabulaire dat zij daarvoor gebruiken, is samengesteld uit termen ontleend aan verschillende morele theorieën die de geschiedenis van het denken over ethiek heeft opgeleverd. Binnen de teleologische traditie speelt het begrip ‘deugd’ een belangrijke rol, zoals ontleend aan een van de belangrijkste teksten uit de ethiek, de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles. Zo zou de morele juistheid van menselijke handelingen of van maatschappelijke instituties afhankelijk zijn van de vraag of zij gericht zijn op en bijdragen aan het goede doel, namelijk een gelukkig en deugdzaam leven voor de mens en voor de samenleving waarin hij leeft. Binnen de utilitaristische traditie, zoals bijvoorbeeld in *On Liberty* van John Stuart Mill, staat het begrip welzijn of geluk centraal. Dat is het doel waarop menselijke handelingen en maatschappelijke instituties gericht moeten zijn. Ten slotte is er een derde belangrijke traditie binnen de ethiek, en die wordt deontologisch genoemd. Daarin staan geheel andere begrippen dan deugd en welzijn centraal, maar ook die behoren onmiskenbaar tot het vocabulaire waarmee wij onszelf en anderen ‘moreel’ beoordelen. Hier gaat het om begrippen zoals de goede wil, de morele wet, de categorische verplichting, de rechtvaardigheid. Handelingen of instituties worden beoordeeld aan de hand van de vraag of zij in overeenstemming zijn met de morele plicht of bijdragen aan rechtvaardigheid. Deze deontologische benadering (van het Griekse *to deon*: ‘datgene wat behoort’) heeft oude, vaak religieuze wortels, maar de meest toonaangevende

moderne vertegenwoordiger ervan is Immanuel Kant, wiens belangrijke eerste gepubliceerde korte tekst over ‘ethiek’ hier in vertaling wordt gepresenteerd.

Het uitgangspunt van Kants deontologische ethiek is tamelijk eenvoudig: het morele gehalte van een handeling kan men niet laten afhangen van het resultaat van die handeling. Want daarop zijn allerlei factoren van invloed die zich onttrekken aan de macht van degene die handelt. Een handeling moet beoordeeld worden aan de hand van de gezindheid van degene die handelt. Een morele gezindheid wordt gekarakteriseerd door een reeks van begrippen, zoals de hierboven genoemde. Ook op de vraag waarop die morele gezindheid gebaseerd is en hoe zij mogelijk is, wil Kant een antwoord geven. Daarin speelt de praktische redelijkheid van de mens zelf een centrale rol. Kant wil duidelijk maken dat ‘ethiek’ geen hersenspinsel is, maar ‘bewezen’ kan worden. Hij verzet zich dus tegen een moreel scepticisme, op grond waarvan morele oordelen relatief zouden zijn, en dus slechts het gevolg van ‘subjectieve preferenties’. Daartegen brengt Kant de redelijkheid in het geweer. Hij verzet zich eveneens tegen de opvatting dat ethiek gebaseerd zou kunnen zijn op het menselijke streven naar welzijn, of geluk. Het utilitarisme denkt ten onrechte het criterium voor het moreel goede handelen en voor moreel aanvaardbare maatschappelijke instituties te kunnen ontleenen aan het grootste welzijn voor het grootste aantal in de maatschappij. Het begrip geluk of welzijn is daarvoor veel te onbepaald. Ethisch handelen dient te vertrekken vanuit de inherente waardigheid van de mens en maatschappelijke instituties dienen haar te garanderen.

2. *Korte biografische aantekening*

Anders dan wel eens gedacht werd, komt ethiek niet uit de lucht, laat staan uit de hemel vallen. Immanuel Kant werd in 1724 geboren te Königsberg, in het toenmalige (Oost-)Pruisen. Dat is het huidige Kaliningrad, dat deel uitmaakt van de Russische Federatie, waarin naar het schijnt weinig meer van Kant en van diens geboortestad is terug te vinden. Ofschoon Kant van relatief eenvoudige komaf was, werd zijn grote intelligentie vroeg opgemerkt. Na de studies theologie, filosofie en natuurwetenschappen werkte hij er aan de plaatselijke universiteit als privatdocent, als hulpbibliothecaris en sinds 1770 als hoogleraar in de metafysica en logica. Hij overleed in 1804.

Kant heeft de omgeving van Königsberg nooit verlaten en hij leidde er het spreekwoordelijk geworden mechanisch geordende en arbeidzame bestaan van een vrijgezel. Toch is er over dat leven wel wat interessants te melden, zo hebben diens biografen ons weten te vertellen. Onlangs is zelfs een detective verschenen waarin de oude Kant een hoofdrol speelt: *Critique of Criminal Reason*. Kant leidde dan ook zeker geen teruggetrokken leven. Zo participeerde de jonge Kant aan het debat over de betekenis van een van de meest schokkende gebeurtenissen van de achttiende eeuw, namelijk de aardbeving van Lissabon op 1 november 1755. Kant verwerpt de gedachte dat het ongeluk van de bewoners van Lissabon het gevolg zou zijn van hun morele ontarding. Hij grijpt daarmee vooruit op een thema dat later, in de *Kritik der praktischen Vernunft*, een belangrijke rol speelt, namelijk dat wij wel zouden willen dat moraliteit en geluk met elkaar in overeenstemming waren, maar dat dit in onze werkelijkheid helaas niet het geval is. Op een dergelijke overeenstemming kunnen we alleen maar hopen. Kant liet zich ook uit over de Franse Revolutie en hij beschouwde deze politieke omwenteling als de belangrijkste gebeurtenis uit de geschiedenis van de mensheid. Deze revolutie was zijns inziens een essentiële stap voorwaarts in de richting van een staats- en wereldorde gebaseerd op het recht van de vrijheid van ieder mens. Dit engagement volgde uit zijn betrokkenheid bij de Verlichting. Kant publiceert in 1784 het opstel *Beantwoording van de vraag: wat is Verlichting?* Daarin vindt men de bekende definitie van de *Aufklärung*: ‘Verlichting is het uittreden van de mens uit de onmondigheid waaraan hij zelf schuld is. “Sapere aude!” Heb de moed, je van je eigen verstand te bedienen! Dat is de zinspreuk van de *Aufklärung*.’ De Verlichting is voor Kant de bereidheid elk oordeel aan de kritische toets van de rede te onderwerpen. Kant beschouwt zijn eigen tijdperk, de Verlichting, als het tijdperk van de kritiek. Niets mag zomaar voor theoretisch waar of praktisch goed gehouden worden tenzij dat op redelijke gronden gebeurt.

3. *Kritiek van de theoretische rede*

Kant schreef over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar de volgende vragen stonden centraal: ‘wat kan ik weten?’; ‘wat behoort ik te doen?’; ‘waarop mag ik hopen?’ (KrV, A 805, B 833). Samengevat: wat is de mens? Hij meende dat die vragen alleen maar beantwoord konden

worden door middel van een kritiek. Daarom bevatten de titels van zijn drie hoofdwerken dat begrip: *Kritik der reinen Vernunft*, *Kritik der praktischen Vernunft*, *Kritik der Urteilskraft*. Daarom ook heet Kants filosofie de ‘kritische’ filosofie. Voor Kant heeft het begrip ‘kritiek’ geen negatieve, maar een neutrale betekenis. Als een onpartijdige rechter moet de rede oordelen over de beweringen die in de metafysica, de kentheorie, de ethiek maar ook in de godsdienst en de wetgeving worden gedaan (KrV, A XI, voetnoot). Men kan slechts achtung hebben voor aanspraken die de vrije en openbare toetsing door de rede hebben doorstaan. Kant acht de rede dus competent tot het zelfstandig beoordelen van alle terreinen van het menselijke bestaan, maar daartoe moet de rede eerst zelf vooraf goed in kaart worden gebracht. Kritiek van de rede is dus zowel een *genetivus objectivus* als een *genetivus subjectivus*. De bronnen en de grenzen van de rede moeten volgens Kant worden onderzocht, opdat onterechte pretenties worden verwijderd en de mogelijkheden en onmogelijkheden van de theoretische en de praktische rede worden bepaald.

Men kan Kants ethiek, in diens terminologie: de praktische rede, niet begrijpen zonder enig inzicht te hebben in Kants kentheorie, in diens terminologie: de theoretische rede. De belangrijkste werken hier zijn *Kritik der reinen Vernunft* en *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*. Een kritisch onderzoek naar de theoretische rede was volgens Kant hard nodig om een einde te maken aan de onvruchtbare en onverkwikkelijke strijd tussen rationalisme en empirisme over de oorsprong en de reikwijdte van de kennis. Volgens het rationalisme vormt de rede de noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor de kennis en niet de bedrieglijke zintuigen. Enkel datgene wat helder en duidelijk kan worden ingezien, mag als ‘werkelijk’ aangenomen worden. Daartoe behoort ook een aantal zinden zoals God en de ziel, ook al hebben we daarover in het geheel geen ervaring. Daarentegen stelt het empirisme dat men geen uitspraken kan doen over de werkelijkheid zonder ervaring. Kennis over de werkelijkheid is het gevolg van een proces van generalisering van en abstrahering uit zintuiglijke ervaringen. Voor Kant is het rationalisme onbevredigend, omdat het weliswaar het bestaan van universeel geldige kennis verklaart, maar tegelijk onbewijsbare entiteiten zoals God en ziel aanvaardt. Het empirisme faalt aangezien het niet in staat is de universele geldigheid van de wetenschap, zoals de natuurkunde van Newton, te verklaren.

Om de mogelijkheid van dergelijke objectieve, algemene kennis over de wereld buiten ons te verklaren, moeten we rationalisme en empirisme verenigen. In tegenstelling tot het empirisme zijn er wel degelijk rationale, ervaringsvrije grondslagen van onze kennis. Op grond daarvan is algemene en noodzakelijke kennis mogelijk. In tegenstelling tot het rationalisme stelt Kant dat deze ervaringsvrije grondslagen alleen niet voldoende zijn om tot kennis te komen. Daartoe is ook de ervaring noodzakelijk: de reikwijdte van de ervaringsvrije grondslagen van de rede wordt ingeperkt tot de ervaring. Rationalisme en empirisme zijn dus beide onjuist in zoverre zij menen de exclusieve bron voor de kennis in de rede, dan wel in ervaring te kunnen aanwijzen. Kennis resulteert evenwel uit een samenspel van rede én ervaring, beter: onze kennis is het gevolg van een ordening van zintuiglijke indrukken door de categorieën (vormen) van het verstand. Deze centrale, maar moeilijke stelling wordt vervat in Kants leer van de ‘synthetische oordelen a priori’. Zijn oplossing luidt dan, kort aangeduid, als volgt: Het verstand ordent de stroom van ordeloze zintuiglijke gewaarwordingen tot samenhangende gebeurtenissen en tot entiteiten. De rede is aldus geen autonome bron van kennis. Alleen levert zij geen kennis op, maar zij is aangewezen op de ervaring. Daarmee bewerkstelligt Kant naar eigen zeggen een copernicaanse omwenteling in de kentheorie. Wij *kennen* de empirische werkelijkheid enkel voor zover die door de categorieën van het verstand wordt geordend. Het verstand vormt als het ware de (onafzetbare) bril, waardoor wij de dingen waarnemen.

Dat levert het volgende op. Als de menselijke kennis het gevolg is van een actieve synthese van het zintuiglijke materiaal, dan is de algemene en noodzakelijke kennis die daaruit resulteert, toch steeds menselijke kennis en geen absolute kennis van de werkelijkheid ‘op zich’ genomen. Hoe de werkelijkheid eruitziet zonder het ordenende verstand, is niet te zeggen. Wij kennen niet de werkelijkheid op zich genomen (*Ding an sich*), maar enkel de werkelijkheid zoals die aan ons verschijnt (*Erscheinung*). Objectieve kennis is dus enkel een (intersubjectieve) objectiviteit voor ons en niet de kennis van een absolute werkelijkheid buiten ons. Datgene wat gekend wordt, wordt immers mede gevormd door de ‘vormen’ van het verstand die Kant a priori noemt omdat ze aan de ervaring voorafgaan.

Voorts stelt Kant dat de categorieën van het verstand uitsluitend werkzaam zijn wanneer zich aan hen iets uit de ervaring presenteert

wat dan geordend moet worden. Zonder ervaring zijn de categorieën van het verstand leeg. De metafysica als verzameling van a priori uitspraken over de wereld als totaliteit, over God, over de ziel en over de vrije wil, zonder ervaring dus, is niet mogelijk. Men kan geen geldige uitspraken doen over ‘dingen’ die niet in de ervaring gegeven zijn. De metafysica maakt gebruik van slechts één van de twee voor de kennis noodzakelijke bronnen, namelijk het verstand. Zij suggereert iets te beschrijven (‘God heeft de wereld geschapen’; ‘de ziel is onsterfelijk’), maar in feite bestaat zij uit inhoudsloze beweringen. Theoretische bewijzen voor bijvoorbeeld de onsterfelijkheid van de ziel of het bestaan van God zijn ongeldig. Met name Kants kritiek op de godsbewijzen maakte een enorme indruk op zijn tijdgenoten.

Toch blijkt op grond van de beschouwing over de ethiek dat datgene wat met de hand van de theoretische rede wordt weggenomen, met de hand van de praktische rede weer wordt teruggegeven. Ook al gaat het in de ethiek om de vraag ‘wat behoort ik te doen?’ en ook al bestaat het antwoord op die vraag uit een geheel van morele geboden, toch moeten ‘vrijheid’, ‘God’ en ‘ziel’ volgens Kant in het kader van de ethiek gedacht worden. Zeker, de geldigheid van die morele geboden is niet afhankelijk van een bovennatuurlijke wetgever zoals God, maar diens bestaan en de onsterfelijkheid van de ziel moeten op grond van de praktische rede voor waar worden aangenomen, in het kader van de leer van het hoogste goede. Bovendien is de vrijheid de hoeksteen van Kants ethiek, en bij de veronderstelling dat de mens vrij is, speelt het onderscheid tussen de *Erscheinung* en het *Ding-an-sich* een noodzakelijke rol (451).

4. Kritiek van de praktische rede

Terecht wordt vaak beweerd dat de categorische imperatief het centrale begrip is van Kants ethiek. Het is echter tevens belangrijk om de parallelle te benadrukken tussen Kants uiteenzetting over de kentheorie en die over de ethiek, die men kan vinden in verschillende werken, zoals in de hier vertaalde *Fundering*, maar ook in de *Kritik der praktischen Vernunft* en *Die Metaphysik der Sitten* bestaande uit *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* en *Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre*. Centraal in Kants ethiek staat immers dat de rede niet alleen een theoretische betekenis heeft en tot kennisoordelen leidt, maar ook een praktische betekenis heeft en in staat is aan te geven waarin moreel

goed handelen bestaat en tot dergelijk handelen te motiveren. Objectieve kennis van de werkelijkheid is mogelijk omdat de oorsprong van die kennis in de rede van de mens ligt. Ten aanzien van de ethiek geldt dus iets soortgelijks. De rede van de mens vormt het ‘fundament’ van objectieve morele kennis en de ethiek bestaat uit het aangeven van de ‘objectieve’ principes van de moraliteit.

Met de stelling dat de rede niet alleen betrekking heeft op het kennen van de werkelijkheid, maar ook op het handelen, staat Kant lijnrecht tegenover bijvoorbeeld Hume, die meende dat de rede wat betreft het handelen alleen maar instrument kan zijn van de passies. De mens is volgens Kant in staat zijn handelen te baseren op overwegingen van de rede alleen, en dat behoort hij ook te doen. Dat veronderstelt een bepaalde morele psychologie waarbinnen de mens geacht wordt in zijn handelen niet volledig gedetermineerd te zijn door zintuiglijke bepalingsgronden zoals driften en behoeften. De mens handelt niet op grond van voorgegeven wetmatigheden van de natuur, maar op grond van de voorstelling van wetmatigheden (412). In *Fundering* heet het dat de mens een wezen is dat niet anders dan onder de idee van de vrijheid kan handelen (448). Terwijl bij dieren driften en behoeften de betekenis hebben van wetmatigheden zodat zij zo en niet anders handelen, heeft de mens het vermogen afstand te nemen van hetgeen hem tot handelen aanzet zoals aandriften en passies, en wel door zich een voorstelling te maken van die wetmatigheden. Hij kan die natuurlijke wetmatigheden natuurlijk niet opheffen, want zij zijn hem van nature gegeven, maar hij kan zich wel van hen distantiëren en mag hen niet als laatste bepalingsgrond aanvaarden. Zonder een dergelijke erkenning zou de ethiek natuurlijk zinloos zijn. Wanneer de mens volledig door zijn natuur gedetermineerd was, zou ethiek niet bestaan. Daarom neemt het begrip vrijheid een centrale rol in, ook al ‘begint’ Kants ethiek met een ander begrip.

5. De goede wil

De openingszin van het eerste hoofdstuk van *Fundering* is beroemd: ‘Het is geheel en al onmogelijk om in de wereld en zelfs ook daarbuiten iets te bedenken wat zonder restrictie voor goed gehouden kan worden, behalve dan een goede wil’ (393). Hier wordt gelijk aangegeven wat het moreel goede is, namelijk het absoluut, onvoorwaardelijk goede. Met

het ‘moreel goede’ duiden we dus niet iets goeds aan in een *relatieve* zin, namelijk wanneer een middel ‘goed’ of geëigend is voor een bepaald, willekeurig doel, of dat een bepaalde handeling bijdraagt aan of ‘goed’ is voor het doel dat iemand zich gesteld heeft. Het moreel goede is volgens Kant *altijd* goed en betreft dus het onvoorwaardelijk goede. Tegelijk wordt dat moreel goede gelokaliseerd in de goede wil.

De goede wil staat centraal, omdat alle andere eigenschappen van de mens zoals verstand, moed, doorzettingsvermogen of zijn natuurlijke gaven, zoals kracht en gezondheid, enkel goed zijn als de wil er op een goede wijze gebruik van maakt. Die eigenschappen of gaven kunnen ook op een slechte manier worden ingezet. Daarmee is een enorme stap gezet. Een morele beoordeling van de mens richt zich primair op de wil, dat wil zeggen op de intentie waarmee hij handelt. Daarmee zou de ethiek beperkt zijn tot de loutere gezindheid, zo verwijten sommigen Kant. Als de gezindheid maar goed is, dan maakt het niet meer uit wat de gevolgen zijn: ‘Fiat iustitia pereat mundus’ (‘Laat gerechtigheid overwinnen, ook al gaat de wereld ten onder’), heet het in *Naar de eeuwige vrede* (ZeF, AA VIII, 378). Dit verwijt berust, minstens gedeeltelijk, op een misverstand. Kant wil zeker de moraliteit niet reduceren tot de gezindheid. De goede wil mag niet louter wens blijven, maar moet alles in het werk stellen om het goede ook inderdaad tot stand te brengen. Toch is uitsluitend de goede wil écht goed. Want ook als de mens op basis van een goede wil handelt, maar dat goede niet bereikt, is hem niets te verwijten. Hij ontkomt er immers niet aan dat zijn handelingen zich afspelen binnen een natuurlijke en maatschappelijke context waarop hij maar beperkt greep heeft. Zo kan de poging om een ander te helpen te laat komen of onvoldoende zijn, maar het feit dat de ander niet of onvoldoende geholpen wordt, doet geen afbreuk aan de morele kwaliteit van degene die wilde helpen. Moraliteit heeft betrekking op wat zich binnen de verantwoordelijkheid van het individu bevindt. Het loutere resultaat van handelingen is geen graadmeter van moraliteit.

De kortst mogelijke aanduiding van een goede wil is een wil die handelt op grond van en omwille van de *plicht*. Om die stelling te begrijpen is het nodig nader in te gaan op de wijze waarop de wil functioneert. Terwijl alles in de natuur volgens wetten werkt, beschikt de mens, zoals gezegd, over een vermogen om te handelen volgens de voorstelling van wetten, volgens principes of handelingsbeginselen. Kant onderscheidt de diverse typen van grondbeginselen die onze wil bepalen. De zoge-

naamde praktische grondbeginselen die een algemene bepaling van de wil bevatten, zijn *subjectieve* oordelen of *maximes* enerzijds en *objectieve* praktische wetten of *imperatieven* anderzijds.

Onder *maximes* (zie vooral 400n.) verstaat Kant de subjectieve grondbeginselen van het handelen. Zij bevatten een algemene bepaling van de wil en hebben meerdere concrete praktische regels onder zich. Het begrip maxime (stelregel of leefregel) is de hoofdstelling of de *major* van een praktische redenering. Voorbeeld is de maxime ‘het is steeds mijn bedoeling beledigingen te wreken’. Als men aan deze major de minor ‘door een leugen wordt deze belediging gewroken’ zou toevoegen, volgt als conclusie de beslissing om in dit geval daadwerkelijk te liegen. Als *subjectieve* wilsbepalingen zijn maximes van individu tot individu verschillend en als *algemene* wilsbepalingen geven zij de principes aan, op grond waarvan het individu zijn leven als geheel wil leiden. Door middel van een maxime krijgt de veelheid van bedoelingen en handelingen van een individu haar gemeenschappelijke richting. Zo drukt de maxime uit of men hulpvaardig is of juist onverschillig. Anders dan imperatieven leggen maximes niets aan een bepaald subject op, maar drukken slechts uit waaraan hij besloten heeft zich te houden.

De wil kan ook door praktische *imperatieven* worden bepaald. Dat zijn regels die objectieve grondbeginselen voor het handelen opleggen en uitdrukken waaraan een subject zich moet houden. Kant onderscheidt drie typen van dergelijke imperatieven (414-416). De *technische* imperatieven van de kundigheid geven aan welke middelen men moet inzetten om een bepaald doel te bereiken. Wie rijk wil worden, moet ervoor zorgen dat hij meer geld ontvangt dan uitgeeft. Wie advocaat wil worden, moet rechten studeren. De imperatief: ‘zorg voor grotere inkomsten dan uitgaven’ of ‘studeer rechten’ drukt uit hoe iemand moet handelen om een doel te bereiken. De *pragmatische* imperatieven van de prudentie bepalen wat een individu moet doen om zijn geluk te bevorderen. Zo moet men zich met het oog op gezondheid aan bepaalde dieetvoorschriften en omwille van een goede verstandhouding met anderen aan zekere regels van wellevendheid houden. Beide soorten imperatieven noemt Kant *hypothetisch*. Zij gebieden de wil op een bepaalde wijze te handelen, maar dat gebod geldt alleen voor wie zich dat doel heeft gesteld. Door middel van maximes en hypothetische imperatieven hebben we de goede wil nog niet gevonden. Want als het moreel goede in het oningeperkte, onvoorwaardelijk goede bestaat, is

het begrip ‘maxime’ onvoldoende. De wil kan namelijk op verschillende wijzen algemeen bepaald worden, goed én kwaad. Het gaat erom te weten welke maxime in moreel opzicht goed is. Het begrip ‘hypothetische imperatief’ karakteriseert de goede wil evenmin. Het is inderdaad goed om rechten te studeren, maar alleen voor wie advocaat wil worden. De hypothetische imperatief laat zich niet uit over de vraag of het doel omwille waarvan men iets als middel moet doen, op zich genomen goed is. Dat geldt, en dat is belangrijk, niet alleen voor de zogenaamde technische hypothetische imperatieven, maar ook voor de pragmatische hypothetische imperatieven die gericht zijn op geluk. Kants ethiek is niet-eudaimonistisch. Kant erkent weliswaar dat het geluk een toestand is die alle mensen van nature nastreven, maar hij meent toch dat geluk niet de basis kan zijn voor de ethiek, en dat er dus een onderscheid bestaat tussen een leer over het geluk en een leer over ethiek. De reden daarvoor is dat iedereen inderdaad streeft naar een toestand waarin het bestaan aangenaam is, maar niemand kan ooit met zekerheid zeggen waarin die toestand precies zou bestaan of wat hij moet doen om die toestand te bereiken (418). Geluk is voor Kant een in hoge mate onbepaald begrip en dus alleen schijnbaar een algemene categorie. Wanneer iemand op het geluk uit is, streeft hij steeds zijn *particuliere* geluk na. Daarom zijn de algemene regels die voorschrijven hoe men gelukkig moet worden toch steeds hypothetische imperatieven, want afhankelijk van de concrete inhoud die men aan het begrip geluk geeft. In het nastreven van het geluk streeft de mens na wat voor hem als individu, en niet wat voor dé mens goed is.

Naast dergelijke hypothetische imperatieven bestaat er volgens Kant ook de *categorische* imperatief. Dit centrale begrip van Kants ethiek drukt uit dat er voor de wil bevelen bestaan, die hun dwingend karakter niet ontleen aan een voorgegeven doel, maar aan het feit dat bepaald gedrag op zich genomen goed en (moreel) noodzakelijk is (416). Voorbeelden van deze categorische imperatief zijn: ‘respecteer de waardigheid van de ander’ of ‘spreek de waarheid’. De categorische imperatief verplicht de wil om op een bepaalde wijze te handelen zonder acht te slaan op of afhankelijk te zijn van het doel of de consequentie van de handeling. Kants ethiek is niet-consequentialistisch. De *goede* wil is een wil die zich laat leiden door de categorische imperatief. Bij maximes en de hypothetische imperatieven handelt de wil op grond van een willekeurig levensprogramma of een willekeurig doel, maar bij de